

Кучма О. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

SOCIAL POLICY IN STATE SOCIAL SECURITY

У статті досліджується вплив соціальної політики держави на здійснення соціального страхування, надаються пропозиції щодо вдосконалення деяких аспектів соціального страхування (зокрема, в частині стимулювання роботодавців зменшувати шкідливі фактори на робочих місцях); взаємодії держави, роботодавців і застрахованих осіб в управлінні фондами соціального страхування шляхом укладення відповідної угоди.

Ключові слова: соціальна політика, соціально-орієнтована держава, соціальне страхування, шкідливі умови праці, соціальна справедливість.

В статье исследуется влияние социальной политики государства на проведение социального страхования, вносятся предложения касательно усовершенствования некоторых аспектов социального страхования (в том числе, в части стимулирования работодателей уменьшать вредные факторы на рабочих местах); взаимодействия государства, работодателей и застрахованных лиц в управлении фондами социального страхования путем заключения соответствующего соглашения.

Ключевые слова: социальная политика, социально-ориентированное государство, социальное страхование, вредные условия труда, социальная справедливость.

The paper examines the impact of social policy on the provision of social insurance, provided suggestions on improving certain aspects of social security (particularly in terms of encouraging employers to reduce hazards in the workplace); cooperation between the state, employers and insured persons in the management of social insurance funds through the conclusion of the agreement.

Key words: social policy, social-oriented state, social insurance, bad working conditions, social justice.

Соціально-правова держава, на думку Ф. П. Шульженка, – це політична організація суспільства, влада якої будується за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, яка впорядковує життя суспільства на принципах демократії, верховенства права, справедливості та гуманізму, визнає, гарантує й забезпечує права та свободи людини й громадянина; забезпечує умови для досягнення високого рівня добробуту всіма його членами, усунення соціальних загроз, здійснення комплексу захисних функцій для громадян, що цього потребують [1, с. 22].

Вважаємо слушним твердження О. В. Тищенко, що в умовах сьогодення, враховуючи особливості соціально-економічного розвитку держав пострадянського простору, до яких належить і Україна, для характеристики соціального забезпечення зарано застосовувати поняття «соціальне забезпечення в соціально-правовій державі», адже це вказівка на більш високий, якісно новий матеріальний добробут громадян, що загалом не відповідає дійсності. Щодо України більш коректним буде застосування поняття «соціальне забезпечення в соціально орієнтованій державі» як констатація про реалізацію соціального забезпечення на рівні соціальних мінімальних стандартів, визначених законодавством [2, с. 30].

Соціальну політику держави досліджували відомі вчені: В. М. Андрійв, М. І. Іншин, С. М. Прилипка, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко та ін. Реформи в сфері соціального страхування зумовлюють потребу в додаткових дослідженнях.

Метою цієї статті є визначення ролі держави та інших учасників у соціально-страхових правовідносинах та їх взаємодія.

М. А. Вігдорчик визначав дві основні задачі соціальної політики: з однієї сторони необхідно підняти життєвий рівень людей, із іншої – потрібно забезпечити стійкість і постійність цього життєвого рівня. Необхідно створити працівникам кращі умови існування та гарантувати кожному впевненість, що досягнутий ним рівень існування нізащо не знизиться. Та галузь соціальної політики, яка присвячена другій задачі, поступово впродовж XIX століття вилілась у форму особливого інституту соціального страхування [3, с. 10].

Соціальне страхування є не просто обов'язковим страхуванням соціальних ризиків громадян, а соціально орієнтованим обов'язковим страхуванням основного контингенту населення від універсальних соціальних ризиків, що визначаються державною соціальною політикою [4, с. 17]. Функція держави полягає у створенні такого механізму, за допомогою якого особа матиме соціальне забезпечення у разі втрати доходу при настанні страхового випадку.

Формування управління соціальним страхуванням є однією із складових частин процесу державотворення в Україні [5, с. 149]. З економічного погляду для усунення кризового стану в соціальній сфері та підтримки найуразливіших верств населення, яку має постійно здійснювати соціально-правова держава в умовах перехідного періоду, О. В. Скрипнюк пропонує: 1) застосовувати різні форми компенсації підвищення цін та обмеженої індексації; 2) запроваджувати допомогу сім'ям із низькими прибутками; 3) перебудувати систему надання допомоги безробітним з метою забезпечення її суворой цільової адресності; 4) застосувати політику лібералізації

заробітної плати при обмеженні, за необхідності, її надмірного зростання; 5) встановити граничні рівні бюджетних витрат на дотації цін на товари та послуги, які ще не перебувають під адміністративним контролем; 6) реформувати систему соціального страхування, поступово скасувати субсидування фондів соціального забезпечення, перевести їх на комерційні засади; 7) фінансувати освіту, культуру, заклади охорони здоров'я, і фізичної культури за рахунок чітко запланованого бюджету. Проте, як доводить досвід зарубіжних соціальних-правових держав, скільки б держава не намагалася самостійно гарантувати гідний рівень соціального забезпечення всім своїм громадянам (чи то шляхом розробки та запровадження ефективної соціальної політики, чи шляхом вдосконалення економічного розвитку країни), все це стає можливим лише за умови акцентування уваги не лише на сукупності соціальних прав, але й на тому, що може бути визначено як коло соціальних обов'язків [6, с. 582-583]. Фундаментальною інституцією, яка визначає поведінку людей щодо державного пенсійного страхування, є ідентифікація відповідального суб'єкта економічної системи за добробут домогосподарства. Попри те, що впродовж останніх років відбулися радикальні зміни у вітчизняній економіці, які передбачали становлення ринкових засад господарювання, рівень особистої відповідальності населення за власний добробут є дуже низьким. Проявом нерозвиненості інституцій, що стимулюють активну економічну поведінку людей, є домінування в суспільстві думки про те, що відповідальність за забезпечення їхнього добробуту має нести переважно держава [7, с. 92].

Неофіційне працевлаштування зменшує надходження коштів до соціальних фондів, адже неофіційно працевлаштована особа, досягнувши віку, з якого матиме право на допомогу, як особа, яка не має права на пенсію, претендуватиме на дану допомогу. Споживацьке ставлення до держави притаманне певній категорії населення, тому завдання соціально орієнтованої держави побудувати свою політику, в тому числі в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування так, щоб стимулювати всі категорії населення дотримуватися законодавства, а не порушувати його.

Соціальний захист є засобом досягнення соціальної справедливості стосовно всього населення. Соціальні гарантії, включаючи забезпечення непрацевдатних як один із проявів соціальної справедливості, повинні охоплювати всі сторони суспільних відносин [8, с. 211]. Категорія «соціальна справедливість» є оціночною, тому різні верстви населення можуть вкладати різний зміст в це поняття. Навіть різні гілки влади можуть бути неоднотайні щодо соціальної справедливості, наприклад, щодо обмеження розміру пенсії. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» [9], який обмежив максимальний розмір довічного грошового утримання суддів десятима прожитковими мінімумами, установленими для осіб, які втра-

тили працездатність. Аналогічні зміни стосувалися й інших спеціальних пенсій. Конституційний Суд України визнав неконституційним таке обмеження довічного грошового утримання [10]. Але навіть у судовій гілці влади немає однастайності щодо соціальної справедливості в цьому питанні. В окремій думці суддя Конституційного Суду України акцентував увагу на тому, що непропорційне порівняно з іншими професіями «...довічне грошове утримання суддів є нічим іншим, як привілеєм, встановленим державою. Цей привілей немає нічого спільного з цінностями правової держави...» [11].

Як зазначає В. І. Щербина, справедливість є одним із елементів, точніше, рівнів суспільного ідеалу, яка встановлює загальну схему взаємодії громадян, суспільств, держав на засадах права, обов'язку, свободи, можливості, чеснот та ін. [12, с. 289] Формуючи політику у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, соціально орієнтована держава може досягнути соціальної справедливості, максимально врахувавши інтереси всіх верств населення.

Одним із наріжних каменів соціальної справедливості у суспільстві є розміри соціальних виплат. Держава пояснює низькі розміри соціальних виплат відсутністю належного фінансування. Водночас держава повинна аналізувати причини виплат та працювати над ефективним використанням єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Основним фактором підвищення ефективності соціальних витрат І. О. Ткаліч вважає посилення профілактичної спрямованості всіх заходів соціальної політики – створення можливостей для самозахисту, самостійної підготовки до можливих соціальних ризиків. Ця мета досягається завдяки активній співпраці різних гілок влади, політичних партій, громадських організацій на реформування системи соціального захисту [13, с. 22]. На нашу думку, державі варто приділити більше уваги пенсіям на пільгових умовах та економити кошти не тільки шляхом зменшення переліку професій, робота на яких дає право на пенсію з більш раннього віку (у перегляді цих списків професій є потреба, враховуючи розвиток науки та техніки), а й шляхом стимулювання роботодавців поліпшувати умови праці, вкладаючи кошти в модернізацію устаткування та ліквідацію (у випадках неможливості ліквідації – максимальне зменшення) шкідливих факторів на робочих місцях.

Оскільки роботодавці по-різному ставляться до обов'язку забезпечувати безпечні та нешкідливі умови праці, передчасно виключати із списку шкідливих професій і посад ті, де є підвищений ризик шкідливих факторів на робочих місцях. Наявність шкідливих факторів на робочому місці визначається за результатами атестації робочого місця. Вважаємо, держава має передбачити механізм компенсацій роботодавцям, які зменшили на виробництві кількість посад зі шкідливими факторами (також передбачити, наприклад, якщо впродовж 5 років на цьому виробництві з'являться нові робочі місця зі шкідли-

вими умовами праці, то проіндексована компенсація підлягає поверненню).

Зменшення кількості робочих місць зі шкідливими умовами праці – це не тільки зняття пільгового обчислення стажу на певній посаді, але й створення умов, які безпечні для життя та здоров'я працівника, що вигідно як для Фонду соціального страхування України (зменшений ризик нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, відповідно і можливість уникнення додаткових витрат у майбутньому), так і для працівника (страхові виплати у разі настання страхового випадку – нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, пенсія з більш раннього віку – це фінансова компенсація, яка допоможе у витратах на лікування та не поверне здоров'я).

Вагомою складовою соціальної політики є соціальне страхування, яке здійснюється через фонди соціального страхування.

Враховуючи загальний і державно регульований характер фондів соціального страхування, особливостями процесу їх організації є: 1) тристоронні договори на їх формування між найманими працівниками, роботодавцями і державою; такий стан справ дозволяє в межах загального механізму соціального страхування виокремити специфічний механізм соціального партнерства в цій галузі, в якому особливе місце посідає держава; 2) принцип «обмеженої еквівалентності» між внесками і виплатами відповідно до суспільно встановлених гарантій і матеріального стану застрахованих осіб; 3) визначення міри покриття соціальних ризиків шляхом державного регулювання рівня компенсації збитку через соціальні стандарти виплат; 4) обов'язкова підзвітність і підконтрольність фондів органам державної влади [14, с. 18]. На практиці виникають певні проблеми у реалізації, зокрема, тристоронніх

договорів на формування фондів соціального страхування між найманими працівниками, роботодавцями та державою.

Одним із принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування є паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування щодо управління ним. Але залишився неврегульованим порядок призначення представників держави та обрання (делегування) представників застрахованих осіб та роботодавців [15, с. 177–178].

Враховуючи те, що переважна більшість застрахованих осіб є найманими працівниками, інтереси яких у відносинах соціального партнерства представляє Спільний представницький орган всеукраїнських профспілок та профспілкових об'єднань для ведення колективних переговорів та соціального діалогу на національному рівні, вважаємо за доцільне делегувати вищезгаданому органу повноваження представляти й інтереси застрахованих осіб у відносинах із державою та роботодавцями. Аналогічно представником роботодавців з відповідними повноваженнями може виступати Спільний представницький орган сторони роботодавців на національному рівні, представником держави – Кабінет Міністрів України. Результат переговорів щодо управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням доцільно оформити відповідною угодою. Оскільки сторони, яких представляють при укладенні колективної угоди (за винятком найманих працівників) одні й ті самі, що і при управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (за винятком застрахованих осіб), вважаємо за доцільне саме вищезгадані представницькі органи залучити до представництва інтересів застрахованих осіб, роботодавців та держави у правовідносинах у сфері соціального страхування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації: Монографія. – К.: КНЕУ, 2007. – 392 с.
2. Тищенко О. В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія / О. В. Тищенко. – К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. – 394 с.
3. Вигдорчик Н. А. Теория и практика социального страхования: [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://avidreaders.ru/book/teoriya-i-praktika-socialnogo-strahovaniya-vypusk3.html>
4. Страховий ринок України: стан та перспективи розвитку: Монографія / За заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 460 с.
5. Хуторян Н. М., Стадник М. П., Дріжчана С. В., Бабаскін А. Ю., Прокопова Т. С. Удосконалення трудового законодавства в умовах ринку / Відп. ред. Н. М. Хуторян. – К.: ІнЮре. – 1999. – 180 с.
6. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України. Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
7. Кириленко О., Петрушка О. Інституційні основи державного пенсійного страхування в Україні // О. Кириленко, О. Петрушка Журнал Європейської економіки. – Том 12 (№1). – Березень 2013. – С.79–95
8. Ярошенко І. С. Система соціального захисту в Україні: шлях до реформування / Правове регулювання економіки. Збірник наукових праць Вип.1. – Київ. – 2000. – С.207–212
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 02.03.2015 р. №213-VIII: [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/213-19>
10. Рішення Конституційного Суду України від 08.06.2016 р. № 1-8/2016 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16>
11. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І. Д. на рішення Конституційного Суду України від 08.06.2016 р. № 1-8/2016: [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ne02d710-15>

12. Щербина В. І. Соціальна справедливість як категорія трудового права / В. І. Щербина Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.). – Київ: Прінт-Сервіс, 2016. – 301 с. – С.289–294
13. Ткаліч І. О. Правове регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів у системі недержавного пенсійного забезпечення України: [монографія] / І. О. Ткаліч. – К.: Вид-во «Сталь». – 2012. – 160 с.
14. Страховий ринок України: стан та перспективи розвитку: Монографія / За заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 460 с.
15. Приходько С. Г. Деякі питання вдосконалення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні / С. Г. Приходько Правове регулювання економіки. Збірник наукових праць. Вип.2. – Київ. – 2001. – С. 174–186.